

38. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

(ΒΑΣΙΛΙΚΗ Α)

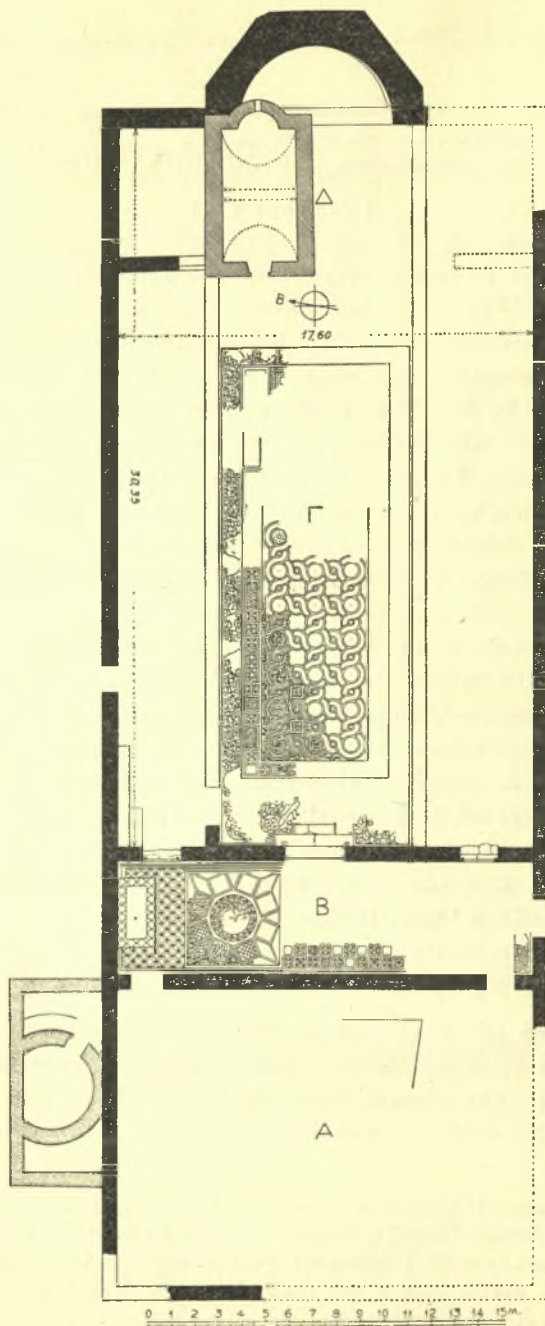
Είκοσιν ἐπὶ χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου εὐρίσκεται, παρὰ τὴν παραλιακὴν ὁδόν, στενομήκης γλῶσσα γῆς, εἰσδύουσα καθέτως εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Κρητικοῦ πελάγους (πίν. 125α). Εἰς τὸ ἄκρον τῆς γλώσσης ταύτης εἶναι ἰδρυμένον μικρόν, μονοκάμαρον ναῦδριον (17ου ἢ 18ου αἴ.) τιμώμενον εἰς μνήμην τοῦ Ἁγ. Νικολάου. Εὐθὺς ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναῦδρίου τούτου ἦτο ἀνέκαθεν ὄρατὴ ἢ ἀλίπληκτος καὶ ἠρειπωμένη ἀψὶς ἱεροῦ παλαιότερας καὶ μεγαλυτέρας ἐκκλησίας (πίν. 125β καὶ 126α), τῆς ὁποίας τελευταῖος ἀπόγονος εἶναι, ὡς συνήθως συμβαίνει, ὁ σημερινὸς μικρὸς ναῖσκος. Τὴν ἀποκάλυψιν τῆς παλαιᾶς βασιλικῆς ἀνέλαβεν ἐφέτος διὰ τοῦ γράφοντος ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, δι' ἀνασκαφῆς, τῆς ὁποίας τὰ πορίσματα ἐκτίθενται κατωτέρω.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν κτίσμα (εἰκ. 1) εἶναι στενόμηκες ὀρθογώνιον, συνολικῶν διαστάσεων 50.20 × 18.80 μ. (ἄνευ τῆς ἀψίδος), διευθυνόμενον ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἄνατολὰς μὲ ἐλαχίστην (10 μοιρῶν) ἀπόκλισιν τοῦ ἄξονός του πρὸς Νότον. Τὸ μέγα τοῦτο ὀρθογώνιον κτίσμα διαιρεῖται δι' ἑγκαρσίων χωρισμάτων εἰς τὰ ἑξῆς τέσσαρα διαμερίσματα 1) αὐλὴν ἢ αἶθριον (εἰκ. 1, α) 2) νάρθηκα (β), 3) κυρίως ναόν (γ) καὶ 4) ἱερόν (δ). Εἰς ταῦτα θὰ πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ πρόσκητιμα (ε) (εἰκ. 2) εὐρισκόμενον κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ὀρθογωνίου, τοῦ ὁποίου τὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων διαφαίνονται ὑπὸ τὴν θάλασσαν, ὑφ' ἧς σήμερον κατακλύζεται¹ (πίν. 125β).

Ἐκαστον τῶν ἀνωτέρω μερῶν τῆς βασιλικῆς θὰ περιγράψωμεν ἰδιαιτέρως ἀρχόμενοι ἀπὸ Δυσμῶν.

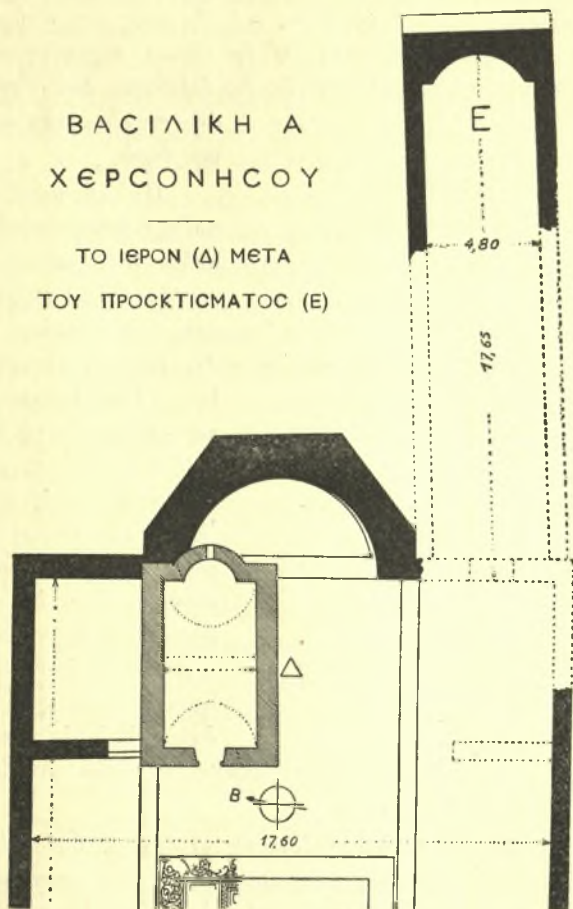
1) **Ἡ αὐλὴ** (εἰκ. 1, α). Ταύτης ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τοῦ περιβολοτοίχου τῆς ἣτοι δλόκληρος σχεδὸν ἢ βόρειος πλευρᾶ, μέγα τμήμα τῆς δυτικῆς καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς νοτίας πλευρᾶς παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν. Προέκυψεν ἐντεῦθεν ὅτι ἡ αὐλὴ εἶχε σχῆμα πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων

¹ Ὡς γνωστὸν τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Κρήτης ἔχει ὑποστῆ καθίζησιν, ἐν ᾧ ἀντιστρόφως τὸ δυτικὸν ἐμφανίζει ἕξαρσιν. Ε. KIRSTEN ἐν P.W. Realenzykl. λ. *Olus* στ. 2505. Ὅρα ὁμως καὶ W. v. SEIDLITZ, *Diskordanz und Orogenese der Gebirge am Mittelmeer*, Berlin 1931, σ. 251, ἐνθα ἀσήμενοι ἀλλοιώσεις τῶν ἀκτῶν ἐρμηνεύονται μᾶλλον ὡς συνέπεια σεισμῶν.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Α τῆς Χερσονήσου ἄνευ τοῦ ΝΑ. προσκτίσματος (Α αἶθριον, Β νάρθηξ, Γ κυρίως ναός, Δ πρεσβυτέριον).

12.50×17.60 μ. Λόγω τῆς μεγάλης ἐπιχώσεώς της τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αὐλῆς δὲν ἀνεσκάφη ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐπεσημάνθη ὅμως ἐντὸς αὐτοῦ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον ἡ ἐλαφρῶς ὀξεῖα γωνία κτίσματός τινος (εἰκ. 1) προχωροῦν-

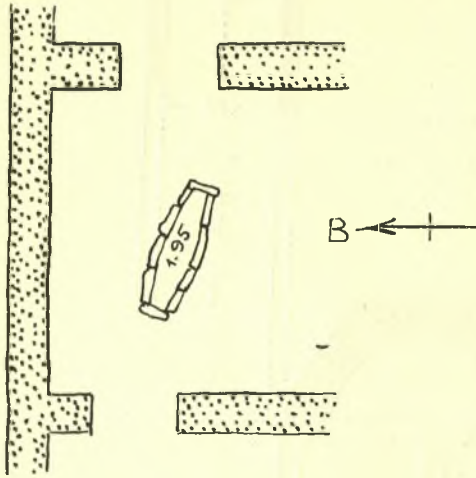

Εἰκ. 2. Λεπτομέρεια τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ μετὰ τοῦ πρὸς νότον αὐτῆς προεκτίματος Ε.

τος εἰς ἄρκετὸν βάθος, ἀγνώστου δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος προορισμοῦ (ἴσως δεξαμενῆς). Ἡ ἐνταῦθα παρουσία τοῦ κτίσματος τούτου καθιστᾷ ἀπίθανον τὴν ὑπαρξιν στοῶν αἰθρίου, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς αὐλῆς.

2) Ὁ *νάρθξ* (εἰκ. 1, β). Οὗτος εἶχεν, ὡς συνήθως, σχῆμα ἐπίμηκες (μῆκος 17.60 πλάτος 4.80 μ.) ἔφερε δὲ δύο μὲν θύρας ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν αὐλήν, εὐρισκομένας εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ δυτικοῦ τοῖχου του, τρίτην θύραν

κατὰ τὴν στενήν, νοτίαν αὐτοῦ πλευράν, δι' ἧς ἐπεκοινώνει πρὸς τὸ ἔξωτερικόν, καὶ τέλος τρεῖς ἄλλας θύρας ἀνοιγομένης ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοῦ τοίχου (εἰκ. 1 καὶ πίν. 126β), διὰ τῶν ὁποίων ἐπεκοινώνει πρὸς τὸν κυρίως ναόν. Τῶν τελευταίων μάλιστα θυρῶν τούτων, ὡς καὶ τῆς πρὸς νότον εὐρέθησαν κατὰ χώραν καὶ τὰ μαρμάρινα κατώφλια, ἐφ' ὧν τόρμοι στροφίγγων καὶ ἐντομαὶ διὰ κάθετον σύρτην μαρτυροῦσι σαφῶς, ὅτι ἐκλείοντο διὰ διφύλλων θυρῶν, ἀνοιγουσῶν πρὸς τὸ ἔσωτερικόν τοῦ ναοῦ.

Εἰκ. 3. Μεταγενέστερος τάφος παρὰ τὸν Β. τοῖχον τοῦ νάρθηκος.

χριστιανῶν περιοίκων. Ὅμοιος τάφος εὐρέθη καὶ παρὰ τὴν βόρειον στενήν πλευράν τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 3).

Ὑπὸ τὸ μνημονευθὲν μεταγενέστερον στρώμα ἐξ ὀπτοπλίνθων εὐρέθη τὸ παλαιὸν ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ νάρθηκος. Τοῦτο, κατεστραμμένον κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ νοτίου ἡμίσεος τοῦ χώρου (εἰκ. 1), παρουσιάζει εἰς τὸ σωζόμενον βόρειον τμήμα του δύο *διάχωρα*, ἐξ ὧν τὸ ἄκρον βόρειον φέρει ἐν μέσῳ διατεταγμένων ψηφιδωτῶν κύκλων πλάκα ὀρθογώνιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, διαστάσεων 0.90×2.25 μ., διαρτυρωμένην ἐν τῷ μέσῳ ὑπὸ κυκλικῆς ὀπῆς διαμέτρου 0.03 μ. καὶ περιβαλλομένην ὑπὸ πλαισίου ἐξ ἐναλλασσομένων λευκῶν καὶ βαθυκυάνων πλακιδίων (πίν. 127β). Ἡ ἐν μέσῳ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου παρεμβολὴ ἐπιμήκους πλακὸς μαρμαροθετήματος, ἐχούσης τὸ σύνηθες μῆκος τάφων, ὑποδηλοῖ ἀσφαλῶς, ὅτι περὶ τάφου καὶ ἐνταῦθα ἐπισημοῦ τινὸς προσώπου, πιθανώτατα κληρικοῦ, θὰ πρόκειται. Δὲν ἠνοίξαμεν ὁμως τὸν

πρὸ τῆς μεσαίας (βασιλείου) πύλης ἡ ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε δάπεδον ἐστρωμένον διὰ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων (0.30×0.30 μ.), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἠδράσθησαν δύο λίθιναι, πλακοσκεπεῖς τάφοι (πίν. 127α), (μῆκους $1.95-2.00$ μ. καὶ πλάτους ἐν τῷ μέσῳ 0.35 ἕως 0.40 μ.), ἔχοντες τὸ σχῆμα τῶν σημερινῶν ξυλίνων φερέτρων. Ἐντὸς τῶν τάφων τούτων, πλὴν τῶν σκελετῶν, οὐδὲν κτερίσμα εὐρέθη, εἶναι δὲ προφανές ὅτι κατεσκευάσθησαν ἐκεῖ, ὅταν πλέον ἢ βασιλική, ἐρειπωθεῖσα, εἶχε τελείως ἐγκαταλειφθῆ χρησιμεύουσα ἀπλῶς ὡς ἱερὸς τόπος ταφῆς τῶν

τάφον τοῦτον ἐκ φόβου μήπως καταστραφῆ τό τε ἀμέμπτως διατηρούμενον μαρμαροθέτημα καί τὸ περιβάλλον αὐτὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον.

Τὸ ἀμέσως γειτονικὸν τετράγωνον διαμέρισμα (πίν. 128α) παρουσιάζει ἐν τῷ μέσῳ ἔμβλημα ἥτοι δίσκον, διαμέτρου 1.40 μ., εἰκονίζοντα δύο κυκλικῶς πρὸς τ' ἀριστερὰ τρέχοντα ζῶα, ἥτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν λέοντα στρέφοντα τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω (πίν. 128α), ἀφ' ἑτέρου δὲ δορκάδα, τῆς ὁποίας ὄμως διατηρεῖται μόνον τὸ ὀπίσθιον ἥμισυ μετὰ τῆς βραχείας οὐρᾶς. Τὰ μεταξὺ τῶν σωματίων τῶν ζῶων καί τῆς περιφερείας τοῦ δίσκου κενὰ πληροῦνται δι' ἐλικοειδῶν βλαστῶν ἀμπέλου, ἀπὸ τινων τῶν ὁποίων κρέμανται βότρυες (πίν. 128α). Ἡ πλήρης ζωηρᾶς κινήσεως παράστασις τοῦ ἔμβληματος εἰκονίζει τὰ ζῶα ἐπὶ σκοτεινοῦ κάμπου, ἐξαίρει δὲ τὰ ἀμαυρὰ των περιγράμματα διὰ λευκῆς γραμμῆς, ἥτις τὰ παρακολουθεῖ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν των. Διὰ λευκῶν ὡσαύτως ψηφίδων ἐδηλώθη καὶ ὁ ὀφθαλμὸς, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ χαιτή τοῦ λέοντος, τοῦ ὑπολοίπου αὐτοῦ δηλωθέντος διὰ ποικιλοχρῶμων ψηφίδων. Διὰ λευκῶν τέλος ψηφίδων ἐσχεδιάσθησαν καὶ οἱ ἐλικοειδεῖς πλοχομοὶ τῆς ἀμπέλου, ἐν ᾧ αἱ λεπτομέρειαι τοῦ τριχώματος τῆς στικτῆς δορκάδος ἀπεδόθησαν διὰ καστανοχρῶων ψηφίδων.

Τὸ περιγραφὸν κεντρικὸν ἔμβλημα περιβάλλεται ὑπὸ πλαισίῳ ἐκ σκοτεινοχρῶων σπειρομαϊάνδρων, ἔξωθεν τοῦ ὁποίου διετάχθησαν ἐν ὀκταγῶνῳ ὀκτῶ τετράγωνα πληρούμενα ἐναλλάξ διὰ φολιδωτῶν καὶ κομβιωτῶν γεωμετρικῶν σχεδίων (πίν. 128β). Τὸ ὅλον σύμπλεγμα μετὰ τῶν μεταξὺ τῶν ὀκτῶ τετραγῶνων δημιουργουμένων ἐπιμήκων ρόμβων — οἷτινες φέρουν καὶ αὐτοὶ ἐντὸς των ἐλικοειδῆ κοσμήματα — ἐγγράφεται ἐντὸς μεγάλου τετραγῶνου ἔχοντος πλευρὰν, ἴσην περίπτου πρὸς τὸ πλάτος τοῦ νάρθηκος.

Μετὰ τὸ δευτέρον ἀπὸ βορρᾶ διάχωρον ἠκολούθει ψηφιδωτὸν, τοῦ ὁποίου ὄμως μικρὸν μόνον τμήμα περιεσώθη παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον (πίν. 129α). Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο περιελάμβανε γεωμετρικὸν σχέδιον συνιστάμενον ἐκ τετραγῶνων κοσμημάτων ἐναλλασσομένων καθέτως καὶ διαγωνίως πρὸς ἄλλα τετράγωνα περιέχοντα συνθέτους μαιάνδρους (λαβυρίνθους)¹. Τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ σωζόμενον δυτικὸν τμήμα γεωμετρικὸν θέμα φαίνεται ὅτι ἐξετείνετο μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου· διότι τὸ πλάτος τῶν σωζομένων σειρῶν αὐτοῦ εἶναι ἀκριβὲς ὑποπολλαπλάσιον τοῦ πλάτους τοῦ νάρθηκος, ἀφαιρουμένης τῆς ἐξωτερικῆς του παρυφῆς. Κατὰ ταῦτα τὸ μέσον τμήμα τοῦ νάρθηκος θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ πέντε σειρῶν κοσμημάτων ὁμοίων πρὸς τὰ σωζόμενα (πίν. 129α).

¹ Τὸ κόσμημα τοῦτο συνηθίζεται πολὺ ὡς πλάσιον διαχῶρων. Τὸ ἐπανευρισκόμενον πράγματι ὄχι μόνον εἰς τὸν κυρίως ναὸν τῆς ἐξεταζομένης βασιλικῆς ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας βασιλικὰς εἶναι δὲ παλαιὰ ρωμαϊκὴ κληρονομία· διότι τὸ συναντῶμεν π.χ. εἰς τὴν ἐν Ὀλυμπίᾳ οἰκίαν τοῦ Νέρωνος (Olympia II, πίν. ἐγγρ. II).

Τέλος μικρότατον τμήμα ψηφιδωτοῦ διετηρήθη κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος. Εἰκονίζει δὲ τοῦτο διατεμνόμενα ἡμικύκλια, πλάτους 0.50 μ., ἤτοι κόσμημα, ὅπερ συνήθως σχηματίζει τὸ πλαισίον μεγαλυτέρων συνθέσεων ἢ διαχώρων, ὡς π.χ. εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ ὁμοίως εὑρισκομένην βασιλικὴν τῆς Συΐας¹ καὶ εἰς τὴν ἔξω τῶν τειχῶν βασιλικὴν τῶν Φιλίππων².

3) Ὁ κυρίως ναός (εἰκ. 1, γ), διαστάσεων 17.60 × 24.50 μ., διηρεῖτο διὰ δύο παραλλήλων κιονοστοιχιῶν εἰς τρία ἄνισα κλίτη, ἔξ ὧν τὸ μὲν βόρειον εἶχε πλάτος 3.70 μ., τὸ μεσαῖον 8.15 μ. καὶ τὸ νότιον 4.55 μ. Ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν εὐρέθη μόνον ἡ δυτικὴ παραστάς, ἔσοχῆς 0.90 μ., καὶ ὁ βόρειος στυλοβάτης πλάτους 0.60 μ., σωζόμενος εἰς ὕψος 0.28 μ. ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Ὁ στυλοβάτης οὗτος ἄρχεται εἰς ἀπόστασιν 1.60 μ. ἀπὸ τῆς παραστάδος, ἵνα ἀφήσῃ ἰσόπεδον ἐπικοινωνίαν τοῦ μέσου πρὸς τὸ βόρειον κλίτος (εἰκ. 1). Ἐκ τῶν κίωνων τῶν κιονοστοιχιῶν εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, οὐχὶ ὅμως κατὰ χώραν, δύο ἐκ φαιοῦ μαρμάρου ἰωνικαὶ βάσεις μετὰ τετραγώνου πλίνθου πλευρᾶς 0.62 μ. καὶ ὕψους 0.078 μ. Τὸ ὅλον ὕψος τῶν βάσεων εἶναι 0.22 μ. ἡ δὲ διάμετρος τῆς ἄνω σπείρας τῶν 0.52 μ. Ὡς δεικνύει ἡ συμπιεσμένη μορφή τῶν τε σπειρῶν καὶ τῆς ἐνδιαμέσου σκοτίας, αἱ βάσεις αὗται δὲν ἐλήφθησαν ἔξ ἀρχαίου κτηρίου ἀλλ' εἶναι παλαιοχριστιανικαί. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν φέρουσιν ἡ μὲν μία κυκλικὸν τόρμον, διαμ. 0.05 μ., ἡ δ' ἄλλη τετράγωνον βάθυσιν χάριν στερεώσεως τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονος. Ἐκ τῶν κορμῶν τῶν κίωνων εὐρέθησαν δύο τεθραυσμένοι, ἐντοιχισθέντες ἀργότερον, εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ βορείου παστοφορίου. Ὁ εἰς τούτων, ἐκ κυανοῦ μαρμάρου, ἔχει διάμετρον 0.45 μ., ὁ δὲ ἄλλος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἔχει διάμετρον 0.42 μ.

Αἱ κατὰ μῆκος κιονοστοιχίαι ἐξετείνοντο πιθανώτατα μέχρι τοῦ παστοφορίου (εἰκ. 1 καὶ 2).

Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ βορείου κλίτους διεσώθη χαμηλὸν πεζούλιον πλάτους 0.48 καὶ ὕψους 0.30 σωζόμενον εἰς μῆκος 2.65 μ., ὀλίγον δὲ περαιτέρω τούτου πρὸς ἀνατολὰς ἀνοίγεται ἐπὶ τοῦ βορείου τοῖχου θύρα, πλάτους 1.00 μ., ἴσως ἔξοδος κινδύνου ἢ μᾶλλον ἀνοιγμα ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν γειτονικὴν ἀκτὴν.

Τὸ δάπεδον τοῦ κυρίως ναοῦ εὐρίσκετο εἰς χαμηλοτέραν στάθμην ἀπὸ τὸν νάρθηκα. Τούτου ἔνεκα κατὰ τὴν μεγάλην (πλ. 2.35 μ.) βασιλεῖον πύλην τοῦ μέσου κλίτους ἐτέθησαν δύο χαμηλαί (0.10 μ.) μαρμάριναι βαθμίδες (πίν. 130α), ἔξ ὧν ἡ μὲν ἄνω ἐχρησίμευεν ὡς κατώφλιον, ἡ δὲ δευτέρα φέρει

¹ Βλ. Α. ΟΡΑΝΔΟΥ, Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Συΐας (Κρητ. Χρον. τ. Ζ, 1953, σ. 348 εἰκ. 7).

² ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ, ΑΕ 1955, σ. 139 εἰκ. 16 καὶ σ. 140 εἰκ. 17.

κατὰ τ' ἄκρα ἀνὰ μίαν τετράγωνον βάρθυσιν, χάριν τῶν στροφίγγων τῶν θυροφύλλων, ἅτινα, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἤνοιγον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ.

Ὀλόκληρον τὸ μέσον κλίτος ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου μέχρι τοῦ πρεσβυτερίου, ἦτοι ἐπὶ μήκους 24.50 μ., ἦτο ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ, διηρηεῖτο δὲ εἰς τρία κατὰ μήκος διάχωρα: ἓν ἐπίμηκες εἰς τὸ μέσον (εἰκ. 1 γ), καὶ δύο στενότερα εἰς τὰ ἄκρα, ἐκ τῶν ὁποίων διετηρήθη μόνον τὸ ἀμέσως πρὸ τῆς θύρας, καὶ τοῦτο οὐχὶ ὀλόκληρον.

Τὸ μεγαλύτερον ὀρθογώνιον διάχωρον ἔφερε περίξ πλατὺ (0.85 μ.) πλαίσιον ἐξ ἔλικοειδῶν βλαστῶν μετὰ κισσοφύλλων. Τὸ πλαίσιον τοῦτο, διαπλατυνόμενον πρὸς δυσμὰς, ἐσημάτιζε καὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ πρὸ τῆς θύρας διαχώρου (πίν. 130β, 132α), εἰς τὸ ὁποῖον ὅμως προσετέθησαν καὶ δύο ἀντωπὰ παγώνια, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν ἐν μέσῳ τῶν μετὰ κισσοφύλλων βλαστῶν τὰ ἕχνη μόνον τοῦ πρὸς βορρᾶν (πίν. 131α). Μεταξὺ τῶν δύο παγωνίων θὰ πρέπει νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι εἰκονίζετο, ὡς συνήθως, ἀμφορεύς. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιον εἶναι ὅτι τὸ ἔξωτερικὸν πλαίσιον ἐνταῦθα δὲν ἀποτελεῖται, ὡς συνήθως ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν ἤδη χρόνων συνέβαινε, ἐκ μεγάλων κισσοφύλλων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀντεστοίχει πρὸς ἓν κύμα τοῦ βλαστοῦ, ἀλλ' ἐκ πλείονων μικροτέρων ἐκφυομένων ἀπὸ δευτερευόντων μίσχων τοῦ βλαστοῦ, διακλαδουμένων δὲ ἀρμονικῶς ἐντὸς τῶν κυμάτων του¹ (πίν. 129β καὶ 131β). Τὸ ἔξωτερικὸν ἐκ κισσοφύλλων πλαίσιον περιέβαλλεν ἄλλο στενότερον (πλάτους 0.66), ἀποτελούμενον ἐξ ἐπιμήκων ὀρθογωνίων ἐναλλασσομένων πρὸς τρία κατὰ παρατάξιον τετράγωνα, τὸ μέσον τῶν ὁποίων φέρει ὡς διακόσμησιν σύνθετον μαιάνδρον ἢ λαβύρινθον, ἐν ᾧ τὰ δύο ἄλλα, ὡς καὶ τὰ ὀρθογώνια, πληροῦνται διὰ ποικίλων γεωμετρικῶν σχεδίων (φολίδων, τετραφύλλων, συριακῶν τροχῶν, ρόμβων, τεθλασμένων γραμμῶν κλπ.) (πίν. 129β, 131β, 132β).

Ἡ ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ πλαισίου μεγάλη ὀρθογώνιος ἐπιφάνεια, πλάτους 4.40 μ. καὶ μήκους ἄνω τῶν 10 μέτρων (πίν. 133), ἐκαλύπτετο ἐξ ὀλοκλήρου δι' ἐνιαίου συνθέτου πλέγματος ἐκ κομβουμένων κύκλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρενεβάλλοντο καὶ τετράγωνα κοσμούμενα, ὡς καὶ οἱ κύκλοι, διὰ ποικίλων γεωμετρικῶν κοσμημάτων (πυροστροβίλων, τετραφύλλων, κομβιοφόρων τετραγώνων ἢ ρόμβων κλπ.) (πίν. 131β). Τὸ ὅλον σύμπλεγμα μετὰ τοῦ διπλοῦ κατακόσμου πλαισίου του, ἐνθουμίζει πλούσιον τάπητα, οἷον συνηθίζουσαν νὰ

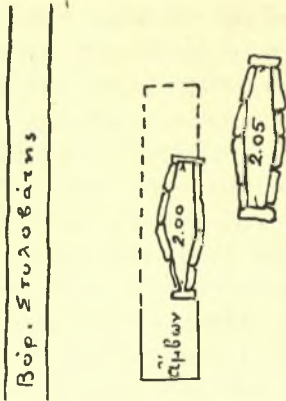
¹ Ὁμοίαν μετὰ πυκνῶν κισσοφύλλων διάταξιν συναντῶμεν καὶ εἰς ψηφιδωτὸν τῆς Ἀκροπόλεως. Βλέπε εἰκόνα του εἰς Arch. Anzeiger τοῦ 1942, σ. 299 - 300.

² Ὁμοίον κόσμημα εὑρεται ὡς πλαίσιον καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Ἀλύπου τῆς Καρπάθου J. JACOBICH, Edifici bizantini di Scarpanto, Rodi 1925, σ. 10 καὶ ἐν Clara Rhodos τ. VI - VII, 1932 - 33, σ. 569 εἰκ. 13 καὶ 14, σ. 564 εἰκ. 15, σ. 556 εἰκ. 4 καὶ ἔγχρωμος πίν. II.

μιμοῦνται καὶ πολλὰ ἄλλα ψηφιδωτὰ δάπεδα παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, π.χ. τῆς Σάμου (A. M. SCHNEIDER, AM 54, 1929, πίν. 44).

Τὸ μὲ ἀκρίβειαν καὶ ὀργανικότητα ἐκτελεσμένον σχέδιον τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ μέσου κλίτους καὶ οἱ ἁρμονικοὶ συνδυασμοὶ τῶν χρωμάτων του, ὑποδηλοῦσι τοὺς περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος χρόνους, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἢ γραμμικότης καὶ ἡ ἐπιπεδότης τῆς ἀποδόσεως τῶν ζώων τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ νάρθηκος χρονολογοῦσιν αὐτὸ μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου μ. Χ. αἰῶνος.

Εἰς τὸ ἄνω ἀριστερόν (βόρειον) μέρος τοῦ μέσου κλίτους εὐρέθη ὀρθογώνιον θεμέλιον, βαῖνον ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ διακόπτον τὸ σχέδιον τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Λόγω τῆς θέσεώς του τὸ θεμέλιον τοῦτο θὰ ἀνήκη βεβαίως εἰς τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας. Ἐπ' αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτὸ κατεσκευάσθησαν μεταγενεστέρως δύο τάφοι (εἰκ. 4).

Εἰκ. 4. Μεταγενεστέρως ἐποχῆς τάφοι εὐρεθέντες ἐπὶ τοῦ θεμελίου τοῦ ἄμβωνος καὶ παρ' αὐτό.

4) Τὸ ἱερόν (εἰκ. 1, Δ καὶ 2). Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν ἤτοι ἀπὸ τὴν ἐξέχουσαν ἀψίδα καὶ τὸ ἀμέσως πρὸ αὐτῆς τμήμα τοῦ ὀρθογώνιου τοῦ ναοῦ (μῆκους 4.20 μ.), ὅπερ εἰς μὲν τὰ πλάγια κλίτη ἐχωρίζετο ἀπὸ τοῦ ναοῦ διὰ κτιστοῦ τοίχου, πάχους 0.60 μ. φέροντος εἰς τὸ νότιον ἄκρον του θύραν ἀνοίγματος 1.15 μ., εἰς δὲ τὸ μέσον θὰ ἐφράσσετο διὰ τῶν χαμηλῶν κυγκλίδων τοῦ τέμπλου. Κατὰ ταῦτα ὑπῆρχον ἐνταῦθα δύο ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος ὀρθογώνια (3.60 × 5.45 μ.) παστοφόρια, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθη μόνον τὸ βόρειον (εἰκ. 1).

Ἡ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ, πεντάπλευρος ἐξωτερικῶς, ἦτο ἐσωτερικῶς ἡμικυκλική, μὲ διάμετρον 6.30 μ., ἂν δὲ κρίνωμεν ἀπὸ τὸ μέγα πάχος τῶν τοίχων τῆς (1.40 - 1.50 μ.), ὅπερ εἶναι διπλάσιον τοῦ τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν (0.70 μ.), θὰ ἐκαλύπτετο διὰ κτιστοῦ τεταρτοσφαιρίου, ὅπερ ὅμως δὲν σώζεται διότι οἱ τοῖχοι τῆς ἀψίδος διατηροῦνται μόνον μέχρι ὕψους 1.70 μ.

Δυστυχῶς ἡ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ κατασκευὴ τοῦ μεταγενεστέρου ναυδρίου ἐξηφάνισεν ὀλοσχερῶς τὰ ἴχνη τῆς Ἀγ. Τραπέζης καὶ τοῦ τέμπλου. Τεμάχια τινὰ ἐν τούτοις τούτων ἀνευρέθησαν κατεσπαρμένα κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, εἶναι δὲ ταῦτα α) μαρμαρίνος ἀρραβδῶτος κιονίσκος, διαμ. 0.12 μ. καὶ μ. σ. μ. 0.22 μ., ἀνήκων πιθανώτατα εἰς πόδα τῆς Ἀγ. Τραπέζης (εἰκ. 5 ἀριστερᾶ) καὶ β) δύο τεμάχια ἀρραβδῶτων μαρμαρίνων κιονίσκων διαμ. 0.18 μ., ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν διασώζει καὶ τὸ συμφυῆς κορινθιάζον κιονόκρανον (εἰκ. 5 δεξιᾶ). Τὰ τεμάχια ταῦτα ἔχουσι τὸ μὲν μ. σ. μ. 0.40 μ. τὸ δὲ μετὰ τοῦ

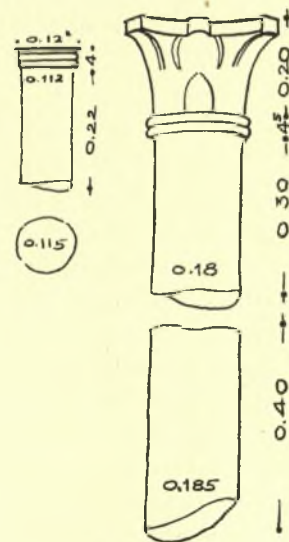
κιονοκράνου 0.54 μ., ἴσως δὲ προέρχεται ἐκ τοῦ κιβωρίου τῆς Ἁγ. Τραπέζης, διότι διὰ τὸ τέμπλον ἢ διάμ. 0.18 μ. εἶναι σχετικῶς μεγάλη.

5) Τὸ *πρόσκτισμα* (εἰκ. 1, ε καὶ 2). Κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ἱεροῦ καὶ τρόπον τινὰ ὡς μακρὰ (18 μ.) προέκτασις τοῦ νοτίου παστοφορίου διεσώθη ἐπίμηκες ὀρθογώνιον πρόσκτισμα (πίν. 126α καὶ εἰκ. 2), τοῦ ὁποῖου σήμερον διαφαίνονται σαφῶς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ ὀλίγον ὑπὲρ αὐτήν, τὰ λείψανα τῶν κάτω μερῶν τῶν τοίχων του. Τὸ ὀρθογώνιον κατέληγε πρὸς ἀνατολὰς εἰς ἐγγεγραμμένην ἡμικυκλικὴν ἀψίδα διαμέτρου 3.25 μ. Τὸ πλάτος τοῦ ὀρθογωνίου ἐσωτερικῶς εἶναι 3.80 μ., τὸ δὲ πάχος τῶν τοίχων του 0.60 μ. Ποῖος ὁ προσορισμὸς τοῦ προσκτίσματος τούτου ἀγνοοῦμεν. Ἦτο ἄρα γε βαπτιστήριον ἢ μαρτύριον ἢ ἀπλοῦν παρεκκλήσιον¹;

Κινητὰ εὐρήματα ἐγένοντο ὀλίγα, ἰδίως τετράγωνοι ὀπτόπλινθοι (βήσαλα) πάχους 0.025 μ. μετὰ δακτυλιῶν προσφύσεως, ὡς καὶ πῆλινοι στρωτῆρες κέραμοι τῆς στέγης μὲ τομὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν, ἧτοι ἐπίπεδοι μὲ ἀνακακαμμένα τὰ χεῖλη.

Μεταγενέστερα κατασκευάσματα. Ἡ βασιλική, ἀγνωστον πότε ἀκριβῶς καταστραφεῖσα, ἐχρησίμευσεν ἀργότερον ὡς τόπος ταφῆς τῶν περιοίκων χριστιανῶν, τάφοι τῶν ὁποίων ἀκτέριστοι εὐρέθησαν, ὡς εἶδομεν, τρεῖς μὲν εἰς τὸν νότον, ἄλλοι δ' εἰς τὸν κυρίως ναὸν παρὰ τὸν ἄμβωνα.

Εἰς μεταγενεστέρους ἐπίσης χρόνους κατεσκευάσθη παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ αὐλοτοίχου κτίσμα τι ὀρθογώνιον, διαστάσεων 3.65 × 8.80 μ., περιβάλλον ἄλλο κυκλικόν, διαμέτρου 4.50 μ., ἴσως τὸ θεμέλιον πύργου τινὸς ἢ φάρου (εἰκ. 1).

Εἰκ. 5. Μαρμάρινα τεμάχια στηρίγματος ἁγ. Τραπέζης καὶ κιονίσκου κιβωρίου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ Ὅμοιοι σχήματος ἐξέχοντα κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν ὀρθογώνια πρόσκτισματα παρουσιάζουσι καὶ ἄλλαι παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ π.χ. ἡ τῆς Βραυρῶνος (Ε. ΣΤΙΚΑΣ, ΠΑΕ τοῦ 1951, σ. 55 εἰκ. 3), ἡ τῆς Ἀρνίθας τῆς Ρόδου (ἀδημοσίετος εἰσέτι), ἡ τῆς Ρουσαφᾶς (Σεργιοπόλεως) κλπ.

α. Ἀποψις τῆς εἰς τὴν θάλασσαν εἰσδυοῦσης γλώσσης, ἐφ' ἣς ἡ βασιλικὴ καὶ τὸ ναῦδριον τοῦ Ἁγ. Νικολάου.

β. Ἡ ἀλίπληκτος ἄψις τοῦ ἱεροῦ τῆς βασιλικῆς Α.

α. Ἡ ἀψίς τοῦ ἱεροῦ (ἀριστερᾶ) καὶ δεξιᾶ τὸ πρόσκιμα Ε κατακλυζόμενον ὑπὸ τῆς θαλάσσης.

β. Ἀποψις τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Α Χερσονήσου ἀπὸ Β.

α. Πλακοσκεπής τάφος έκτισμένος ἐπὶ τοῦ μεταγενεστέρου πλινθοστρώτου διαπέδου τοῦ νάρθηκος.

β. Τὸ κατὰ τὸ Β ἄκρον τοῦ νάρθηκος μαρμαροθετημένον χάλυμμα τάφου.

α. Τὸ μετὰ ζωικῶν παραστάσεων ἔμβλημα τοῦ δευτέρου ἀπὸ Βορρᾶ διαχώρου.

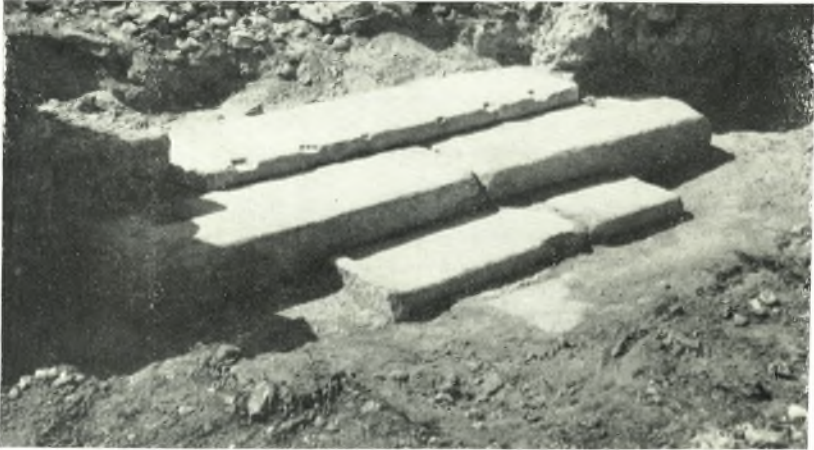
β. Τὰ περιβάλλοντα τὸ ἀνωτέρω ἔμβλημα γεωμετρικά κοσμήματα.

α. Γεωμετρικά κοσμήματα του μέσου διαχώρου του νάρθηκος.

β. Τα πλαίσια του ψηφιδωτού κοσμήματος του μέσου κλίτους.

α. Κλίμαξ καθόδου ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν
κατὰ τὴν βασιλείον πύλην.

β. Τμῆμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ μέσου κλιτύς νοτιῶς
τῆς κλίμακος καθόδου εἰς τὸν ναόν.

α. Τὸ πρὸς Β. τῆς βασιλείου πύλης τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ διαπέδου τοῦ κυρίου ναοῦ.

β. Γωνία τοῦ κοσμήματος τοῦ μέσου κλίτους.

α. Τὸ παρὰ τὸν ἄμβωνα τμήμα τοῦ πλαισίου τοῦ μέσου κλίτους.

β. Γωνία τοῦ μετὰ κισσοφύλλων πλαισίου τοῦ μέσου κλίτους.

"Αποψις ὀλοκλήρου τοῦ ψηφιδωτοῦ διαπέδου τοῦ μέσου κλίτους ἀπὸ Δ.